

**Лучанінова Ольга,**  
доктор педагогічних наук, професор,  
провідний науковий співробітник  
відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти,  
Державна науково-педагогічна бібліотека  
України імені В. Сухомлинського, Київ, Україна,  
2017olgapetrovna@gmail.com,  
<https://orcid.org/0009-0005-2205-547X>

## НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: ВІД ДЕКЛАРАТИВНОГО ДО ДІЄВОГО

*Анотація. Розкрито дієвість національно-патріотичного виховання як провідної освітньо-педагогічної тенденції у національному просторі України. Подано сучасне визначення поняття «національний простір» як сукупність соціальних, культурних, інформаційних та інших просторів, які формують і визначають національну ідентичність та функціонування держави. Освітньо-культурний простір, як складова частина національного, представлено національно-патріотичним вихованням, хоча національна ідентичність, громадянська самосвідомість українців, молодого покоління зокрема, нині є провідними.*

*Ключові слова: національно-патріотичне виховання, національний простір, освітньо-педагогічні тенденції.*

*Abstract. The article reveals the effectiveness of national-patriotic education as a leading educational and pedagogical trend in the national space of Ukraine. The modern definition of the concept of “national space” as a set of social, cultural, informational and other spaces that form and determine the national identity and functioning of the state is presented. The educational and cultural space, as an integral part of the national space, is represented by national and patriotic education, although national identity, civic consciousness of Ukrainians, the younger generation in particular, are now leading.*

*Keywords: national-patriotic education, national space, educational and pedagogical trends*

Четвертий рік триває війна, люди психологічно й фізично втомлені, але погляд тільки у майбутнє, яке ми виборюємо не тільки на передовій, а й в економіці, оборонній галузі й в освіті зокрема.

У воєнний період національний простір нашої держави представляє собою різні освітньо-педагогічні тенденції: цифрова трансформація освіти (використання цифрових інструментів та платформ для навчання; цифрова грамотність; гейміфікація в освіті); трансдисциплінарність в освіті й науці тощо; увага інклюзивній освіті; патріотичне виховання як дієвий тренд життя українців; перспективність STEM-освіти; неформальна освіта у воєнний період тощо.

Сучасне визначення поняття «національний простір» є багатогранним, а його точне значення залежить від контексту. Беручи до уваги різні освітньо-педагогічні тенденції, ми вважаємо, що це поняття охоплює сукупність соціальних, культурних, інформаційних та інших просторів, які формують і визначають національну ідентичність та функціонування держави. Освітньо-культурний простір представлено національно-патріотичним вихованням, хоча національна ідентичність, громадянська самосвідомість українців, молодого покоління зокрема, нині є провідними. Без цього не перемогти у несправедливій війні.

В освітньо-культурному просторі як частині національного через різні інституції, які представляють сукупність культурних цінностей, традицій, мови, мистецтва та інших елементів, українці формують національну ідентичність як основу патріотичного виховання.

У статтях українських дослідників часто зустрічається поняття «український простір», смисл якого теж визначається/уточнюється в контексті. Рідше всього використовують у розуміння території. Частіше – як культурний й інформаційний простір через загальну цифровізацію в країні.

*Мета статті:* розкрити дієвість національно-патріотичного виховання як провідної освітньо-педагогічної тенденції у національному просторі України.

У працях українських науковців розкриваються, активно дискутуються: проблема національна самосвідомості та ідентифікації громадян як чинника демократичних перетворень в українському суспільстві з початку незалежності України (М. Боришевський, М. Степико); національно-культурна ідентичність (К. Журба, І. Бех, О. Доукіна та ін); формування національної свідомості (М. Козир, Н. Філонова); військово-патріотичне виховання учнівської та студентської молоді (З. Діхтяренко, Е. Ерьоменко); національно-патріотичне й громадянське виховання здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану (Л. Зеленська, І. Чернікова); моральні рефлексії в умовах війни про український патріотизм (О. Лучанінова) та ін..

Національна ідентичність – це почуття належності до української політичної нації і показник виховання, усвідомлення й формування/розвиток якої потребує комплексної системної і цілеспрямованої діяльності, а саме: формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Треба зазначити, що на тлі різних освітньо-педагогічних тенденцій (цифрова трансформація освіти; трансдисциплінарність в освіті й науці тощо; увага інклюзивній освіті; патріотичне виховання як дієвий тренд життя українців; перспективність STEM-освіти; неформальна освіта у воєнний період) здобувач вищої освіти трансформується під впливом не тільки війни, цифрових технологій, а й через відсутність багатьох «мирних» речей, тому у період навчання у закладі вищої освіти має бути підвищена увага до залучення його активної суспільної діяльності; без організації психологічної підтримки студентів неможливо в реаліях сьогодення здійснювати виховний процес; вітається тандем викладача з психологом, проведенням заходів, на які запрошується психолог тощо. Здобувач вищої освіти як особистість в умовах воєнного періоду переживає переосмислення травматичного досвіду у процесі навчання, визначає свій тип у «ландшафті особистісної трансформації»; психолого-педагогічні засади виховного процесу в ЗВО у воєнний період України заслуговують на поглиблене вивчення науковцями щодо поширення виховного досвіду закладів вищої освіти.

Зауважимо, що у воєнний період України важливо розвивати патріотичне виховання як дієвий тренд життя українців, не відмовляючись від якості освіти.

В умовах війни департаменти освіти й науки в містах, активно з повітря діє ворог, дбають про організацію освітнього процесу. Підземні школи будують у Харківській, Запорізькій, Миколаївській, Дніпропетровській (Кривий Ріг), Херсонській, Чернігівській, Сумській областях.

Так, вражає робота мерії Харкова й різних організації щодо розбудови освітньої інфраструктури міста: руйнуються школи, університети, але люди виявляють життєстійкість як прояв національного патріотизму організації метрошкіл і підземних шкіл. Мабуть, аналогів такої форми навчання ще не існує у світі, а в Україні є, бо неможливо учителям встигнути забезпечити збереження життя дітей – прильоти ракет на Харків здійснюється через 30 секунд. П'ять років місто живе й виявляє приклади мужності й креативності у вирішенні таких питань. Опитування дітей та їхніх батьків дало узагальнений результат – навчання без обіймів і живого спілкування позбавлене життя й радості. Таким чином, з'явилася мета – безпечна форма шкіл під час війни. Дійсно, як стверджує учасниця Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманність у контексті сталого розвитку: виклики і перспективи» Ілона Костікова, на сьогодні метрошколи Харкова – безпечне середовище, облаштовані між переходами класи на п'яти станціях метро, де навчається більше 800 учнів (9 клас), а з лютого долався і дитячий садок у метро. Метрошколи змогли охопити лише 3 % учнів. Здається, як тут проявляється патріотизм? А у цій ситуації відсоток патріотизму зашкалює, бо люди творять історію стійкості й креативу в ім'я життя дітей, їхнього майбутнього. Нині за рік будуються підземні школи (захищені на 3–5 поверхів вниз) в усіх районах міста; навчанням охоплено понад 2000 тисячі дітей.



*Рис 1. Макет підземної школи м Харків (2025 р.)*

Підземні школи міста побудовані за правила побудови бомбосховища – є протирадіаційний захист, кілька джерел електроенергії, рекуперація повітря [4]. У такій школі є класи, парти, ігрові майданчики, їдальня, кабінет психолога. Учні отримують під землею спілкування, облаштований освітній простір, де проводяться розвивальні заняття, виховні заходи; психологічну підтримку в побудові індивідуальної освітньої траєкторії. Цікавим є факт, що й студенти педагогічних вишів проходять тут свою педагогічну практику, ніби гартуються на передовій освітянської ниви. На нашу думку, це і є дієвий патріотизм громадян, спрямований на життя, освіту, добробут мирних українців, дітей.

Є. Букет зауважує, що військово-патріотичне виховання сьогодні є однією з основних складових національно-патріотичного, що має на меті становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності [2]. Сучасні українці творять історію: до традиційних прикладів давнини ми додаємо на скрижалі історії приклади мужності та героїзму учасників революційних

подій в Україні у 2004, 2013–2014 роках, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим російською федерацією, війни рф проти України [2].

Усе більшої популярності набирає бойовий хортинг. Одним із основних аспектів виховання в молоді особистих якостей у системі хортингу вважається патріотизм людини. Тільки справжній патріот України буде готовий її гідно захистити. Відповідно до таких поглядів хортинг виводить патріотизм на рівень головної національної цінності, високої і необхідної. Патріотизм – одне з найбільш глобальних людських почуттів, закріплених віками і тисячоліттями, поєднує в собі любов до своєї Вітчизни, гордість за свій народ, відповідальність за його минуле і сьогодення, готовність до його захисту [3]. Це доволі молоде мистецтво сягає своїм корінням сивої давнини. Сьогодні розвивається новий його вектор – поліцейський хортинг. Патріотизм – це моральний фундамент особистого самовиховання, суспільної і державної будівлі, опора життєспроможності національної виховної ідеї хортингу, одна із першочергових умов ефективності функціонування системи соціальних і державних інститутів в нашій державі.

Ігри Нескорених – це найбільший у світі міжнародний захід для ветеранів та військовослужбовців, які отримали поранення, травми або захворювання, виконуючи свої службові обов'язки. Ці змагання як душевний порятунок для таких людей, гартування волі і психіки – не зламатися, бути потрібним собі, завойовуючи спортивну славу й відзнаку нескореності – болю, ворогу, сумнівам.



*Рис 2. Фото перемоги українців-ветеранів з Ігор Нескорених. Лютий 2025 р.*

Нашим особливим спортсменам аплодують стоячи в усьому світі. Для української молоді це взірць мужності, сили волі, патріотизму високого гатунку.

Найголовніше у вихованні – це формування національної ідентичності та самосвідомості (відчуття приналежності, наприклад, хортинг сприяє розвитку відчуття приналежності до нації, підкреслюючи унікальність і самобутність української культури).

Зауважимо, що всі освітньо-педагогічні тенденції у воєнний період мають спиратися на усвідомлення людиною себе не просто українцем, а людиною зі сформованою національною ідентичністю.

Н. Бондаренко та С. Косянчук, досліджуючи національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів, наголошують, що російсько-українська війна різко змінили парадигму й орбіту національно-патріотичного виховання – від словесно-

споглядально-абстрактного до активного, дієвого, співпричетного [1]. І ми, вчителі/викладачі, цьому дієвому патріотизму є свідками.

Науковці, досліджуючи феномен національної ідентичності, роковують проблему не тільки національних почуттів, але й ідеологічних та політичних факторів життя українського суспільства. Національний патріотизм починається з усвідомлення людиною своєї національної приналежності, яка, у свою чергу, є основою національної самосвідомості. У воєнний період особливо молодь швидше й усвідомленіше розвиває

знання про свою національну спільноту, її історичне минуле і сьогодення, матеріальну та духовну культуру й мову.

У воєнний період, як ніколи раніше, усвідомлюємо, що добробут України і добробут кожного з нас залежать від потужної державної системи виховання. «правильне виховання» полягає в цілеспрямованому формуванні української нації, яка знає своє коріння, свою історію, культуру, цінує й береже свою рідну українську мову [5].

У школах, закладах вищої освіти проводиться активна виховна робота з учнями/студентами у взаємодії з учнівським/студентським активом щодо зміцнення й розвитку патріотичних почуттів, національної свідомості. Так, з нового півріччя Український державний університет науки і технологій відновив щотижневі години спілкування зі студентами на допомогу кураторам. Ці години проводяться централізовано, за розкладом. Уже проведено цикл годин під загальною темою «Незламність української нації: історія та сьогодення». Здобувачі вищої освіти познайомилися з видатними істориками, шукачами національної ідеї, поглядами сучасників на ситуацію в державі. До Шевченківських днів було організовано онлайн потужний захід концерт-студії «Єднаймося!» – «Шевченків код свободи. UA: постання правди».

**Висновок.** Отже, розкривши дієвість національно-патріотичного виховання як провідної освітньо-педагогічної тенденції у національному просторі України, робимо наступні висновки:

- національний простір, у якому формуються й розвиваються різні освітньо-педагогічні тенденції, залежно від контексту охоплює сукупність соціальних, культурних, інформаційних та інших просторів, які формують і визначають національну ідентичність та функціонування держави;

- у воєнний період національно-патріотичне виховання є провідною освітньо-педагогічною тенденцією у національному просторі України;

- наукові дослідження національного патріотизму, як і національної ідентичності, розкривають і національні почуття людини, й ідеологічні та політичні фактори життя українського суспільства;

- національний патріотизм починається з усвідомлення людиною своєї національної приналежності, яка є основою національної самосвідомості;

- патріотизм – це моральний фундамент особистого самовиховання, суспільної і державної будівлі, опора життєспроможності у воєнний період;

- на часі дієвий національний патріотизм, який повсюдно бачимо в конкретних діях українців задля перемоги й мирного життя.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і

підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс. 2022. 64 с. ISBN 978-966-136-903-9 <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf>

2. Букет Є. Вплинути на мотивацію: в Україні запрацює комплексна система військово-патріотичного виховання <https://armyinform.com.ua/2024/09/04/vplynuty-na-motyvacziyu-v-ukrayini-zapraczyuye-kompleksna-systema-vijskovo-patriotychnogo-vyhovannya/>

3. Всеукраїнський навчальний центр бойового хортингу <https://horting.org.ua/node/40243>

4. В Україні триває будівництво підземних шкіл: де і скільки їх буде [https://24tv.ua/education/pidzemni-shkoli-ukrayini-de-trivaye-budivnitstvo-koli-zavershitsya\\_n2751723](https://24tv.ua/education/pidzemni-shkoli-ukrayini-de-trivaye-budivnitstvo-koli-zavershitsya_n2751723) [https://24tv.ua/education/pidzemni-shkoli-ukrayini-de-trivaye-budivnitstvo-koli-zavershitsya\\_n2751723](https://24tv.ua/education/pidzemni-shkoli-ukrayini-de-trivaye-budivnitstvo-koli-zavershitsya_n2751723)

5. Стрілько В. В. Українське національне патріотичне виховання молоді – головна складова розвитку державності / В. В. Стрілько // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Запоріз. нац. ун-т. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2015. – № 1 (24). С. 39–47. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu\\_ped\\_2015\\_1\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_ped_2015_1_9)